

O'QUVCHILARNING MUSTAQIL AXBOROT IZLASH FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING SAMARALI USULLARI

Ravshanov Sobirjon Markaevich

*Kasbiy ta'limni rivojlantirish instituti bosh mutaxassisi
sraevshanov1968@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim sharoitida o'quvchilarning mustaqil axborot izlash faoliyatini tashkil etish masalalari pedagogik-psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda mustaqil bilish faoliyatining didaktik mohiyati, uni samaralitashkiletishgayo 'naltirilganmetodlar tasnifi hamda bu jarayonni rag'batlantiruvchi pedagogik shart-sharoitlar ilmiy asoslab beriladi. Muallif tomonidan muammoli-qidiruv, loyihaviy, evristik suhbat, keys-stadi va interaktivraqamli usullarning mustaqil axborot izlash faoliyatini samarali tashkil etishdagi o'rni alohida yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada o'qituvchining boshqaruvchilik va maslahatchilik rollarini optimallashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar hamda mustaqil faoliyat natijadorligini baholashning zamonaviy mexanizmlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil o'quv faoliyati, axborot izlash, pedagogik usullar, muammoli-qidiruv metodi, loyihaviy metod, evristik izlanish, keys-stadi, interaktiv ta'lim, o'z-o'zini boshqarish, axborot madaniyati.

**Эффективные методы организации
самоподобной информационной
деятельности студентов**

Аннотация. В данной статье

анализируются вопросы организации самостоятельной информационно-поисковой деятельности учащихся в современных образовательных условиях с педагогико-психологической точки зрения. Исследование научно обосновывает дидактическую сущность самостоятельной познавательной деятельности, классификацию методов, направленных на ее эффективную организацию, и педагогические условия, стимулирующие этот процесс. Автор подчеркивает роль проблемно-поисковых, проектных, эвристических интервью, кейс-методов и интерактивных цифровых методов в эффективной организации самостоятельной информационно-поисковой деятельности. В статье также предлагаются практические рекомендации, направленные на оптимизацию управленческой и консультативной роли преподавателя и современных механизмов оценки эффективности самостоятельной деятельности.

Ключевые слова: самостоятельная учебная деятельность, информационный поиск, педагогические методы, проблемно-поисковый метод, проектный метод,

эвристическое исследование, кейс-метод, интерактивное образование, самоорганизация, информационная культура.

Effective methods of organizing students' independent information search activities

Abstract. This article analyzes the issues of organizing independent information-seeking activities of students in modern educational conditions from a pedagogical and psychological point of view. The study scientifically substantiates the didactic essence of independent cognitive activity, the classification of methods aimed at its effective organization, and the pedagogical conditions

that stimulate this process. The author highlights the role of problem-search, project, heuristic interview, case study, and interactive digital methods in the effective organization of independent information-seeking activities. The article also offers practical recommendations aimed at optimizing the teacher's managerial and advisory roles and modern mechanisms for assessing the effectiveness of independent activity.

Keywords: independent learning activity, information search, pedagogical methods, problem-search method, project method, heuristic research, case study, interactive education, self-management, information culture.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining mohiyati tubdan o'zgarib, bilim iste'molchisini shakllantirish paradigmasidan bilimni mustaqil ravishda qidirib topa oladigan, tanqidiy tahlil qila oladigan va amaliyotga tatbiq eta oladigan faol sub'ektni tarbiyalash paradigmasiga o'tmoqda. Ushbu tendentsiya, ayniqsa, axborot oqimlarining eksponensial ko'payishi va bilimlarning tez eskirishi sharoitida o'quvchining mustaqil o'rganish salohiyatini birlamchi ta'lim natijasi sifatida belgilashni taqozo etmoqda [1].

O'quvchilarning mustaqil axborot izlash faoliyati – bu ularning kognitiv rivojlanishi uchun eng muhim pedagogik mexanizmlardan biridir. Bunday faoliyat nafaqat zarur ma'lumotlarni topish ko'nikmasini, balki maqsad qo'yish, rejalashtirish, o'z-o'zini

nazorat qilish va refleksiya kabi metakognitiv sifatlarni ham shakllantiradi. Shu sababli zamonaviy pedagogika fanida mustaqil qidiruv faoliyatini maqsadli, tizimli va izchil tashkil etish masalasi birinchi darajali dolzarblik kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda ta'lim sohasidagi rivojlanish strategiyalarida o'quvchilarda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilab qo'yilgan [2]. Biroq ta'lim amaliyotining monitoringi shuni ko'rsatmoqdaki, o'quvchilarning anchagina qismi hanuz mustaqil ravishda axborot manbalariga murojaat qilish, ularni tanlash va sifat jihatidan baholash bo'yicha yetarlicha tayyorgarlikka ega emas. Bu esa o'qituvchilar oldiga mustaqil axborot izlash faoliyatini samarali tashkil etish bo'yicha

pedagogik usullarni tanlash va moslashtirish vazifasini qo'yimoqda.

MUSTAQIL AXBOROT IZLASH FAOLIYATINING NAZARIY- PEDAGOGIK ASOSLARI

Pedagogika fanida mustaqil o'quv faoliyati tushunchasi uzoq davrlardan buyon tadqiq etib kelinmoqda. Klassik didaktikaning asoschilari – Ya.A. Komenskiy, K.D. Ushinskiy va J. Dyuiy tomonidan mustaqil bilish faoliyatining ta'limiy ahamiyati nazariy jihatdan asoslab berilgan. Keyingi davrlarda P.I. Pidkasistiy tomonidan ishlab chiqilgan tasnifga ko'ra, mustaqil faoliyat to'rt darajada – reproduktiv, rekonstruktiv, variativ va ijodiy darajada – amalga oshirilishi mumkin [3]. Axborot izlash faoliyati o'zining mohiyatiga ko'ra ushbu barcha darajalarni qamrab oladi va o'quvchining rivojlanish bosqichiga muvofiq murakkablashib boradi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda mustaqil axborot izlash faoliyati konstruktivistik yondashuv doirasida talqin qilinadi. J. Pyaje va L.S. Vigotskiy ilmiy merosiga asoslangan ushbu yondashuvga binoan, bilim o'quvchi tomonidan faol tarzda qurilar ekan, bunda axborot bilan mustaqil ishlash jarayoni bilimning ichki tizimga singishini ta'minlovchi bosh mexanizm vazifasini bajaradi [4]. Demak, o'qituvchining asosiy vazifasi tayyor axborotni yetkazib berish emas, balki o'quvchining mustaqil qidiruv faoliyati uchun qulay muhit yaratish va uni maqsadli yo'naltirishdan iborat bo'ladi.

Xalqaro ta'lim tajribasida mustaqil axborot izlash faoliyatini “inquiry-based learning” (izlanishga asoslangan ta'lim) modeli doirasida

tadqiq etish keng tarqalgan. Mazkur model beshta izchil bosqichdan iborat: savol qo'yish (engage), tadqiq qilish (explore), tushuntirish (explain), kengaytirish (elaborate) va baholash (evaluate) [5]. Ushbu bosqichli yondashuv o'quvchining axborot izlash faoliyatini spiral xarakterda uyushtirish imkonini beradi va har bir bosqichda aniq pedagogik yordam ko'rsatishga asos yaratadi.

MUSTAQIL AXBOROT IZLASH FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING SAMARALI USULLARI

Uzoq yillik pedagogik tajriba va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar natijalarini umumlashtirgan holda, o'quvchilarning mustaqil axborot izlash faoliyatini samarali tashkil etish uchun quyidagi asosiy usullar majmuasi taklif etiladi. Bu usullar bir-birini to'ldiruvchi tarzda qo'llanilganda maksimal pedagogik natija beradi.

Muammoli-qidiruv metodi. Ushbu metod o'quvchilar oldiga tayyor javobga ega bo'lmagan haqiqiy hayotiy yoki kasbiy muammoni qo'yishga asoslanadi. O'quvchi muammoning mohiyatini anglash uchun mustaqil ravishda zarur axborotni qidirib topishga, uni tizimlashtirishga va muqobil yechimlarni ishlab chiqishga majbur bo'ladi. Misol uchun, “Tumanimizda ichimlik suvi sifatini yaxshilash uchun qanday zamonaviy texnologiyalardan foydalanish mumkin?” degan savol atrofida tashkil etilgan darsda o'quvchilar ekologiya, kimyo, iqtisod va huquqshunoslik sohalaridagi manbalar bilan ishlashga undaydi. Bunday topshiriqlar o'quvchilarni integratsiyalashgan tarzda axborot qidirishga o'rgatadi [6].

Loyihaviy (proektli) metod. Loyihaviy ta'lim – mustaqil axborot izlash faoliyatini tashkil etishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Uzoq muddatga mo'ljallangan loyiha doirasida o'quvchi avtonom ravishda mavzuni tadqiq qilish rejasini tuzadi, kerakli manbalarni aniqlaydi, ma'lumotlarni to'playdi va tahlil qiladi, nihoyat, o'z mahsulotini (referat, prezentatsiya, veb-sayt, videofilm va b.) yaratadi. Loyihaviy metodning pedagogik qiymati shundaki, u axborot izlash faoliyatini o'quvchi uchun shaxsiy ma'noga ega bo'lgan maqsadga yo'naltiradi va mustaqillikni bosqichma-bosqich oshirib boradi [7].

Evristik suhbat metodi. Suqrotning dialog usuliga borib taqaladigan evristik suhbat zamonaviy ta'lim sharoitida o'zgacha mazmun kasb etgan. O'qituvchi oldindan rejalashtirilgan yo'naltiruvchi savollar tizimi orqali o'quvchini mustaqil izlanishga undaydi, ammo tayyor javobni taqdim etmaydi. Bu usul ayniqsa, o'quvchilarga qidiruv yo'nalishini to'g'ri belgilash va fikrlash mantiqini qurishda samarali yordam beradi. Evristik suhbat raqamli vositalar bilan uyg'unlashganda – masalan, interaktiv taxtalar yoki online forumlarda o'tkazilganda – yanada qiziqarli va samarali shaklga ega bo'ladi.

Keys-stadi (vaziyatli tahlil) metodi. Mazkur metod konkret vaziyat-keysni tahlil qilish va unga qarshi yechim topishga qaratilgan. Keys odatda haqiqiy hayotdan olingan murakkab holatni ifodalaydi va o'quvchidan uni yechish uchun qo'shimcha axborot yig'ishni talab qiladi. Misol tariqasida tibbiyot ixtisosligi talabalariga taqdim etiladigan diagnostik keyslar, yuridik sohaga

oid vaziyatli topshiriqlar yoki iqtisodiy tahlil keyslari keltirilishi mumkin. Keys-stadi metodi o'quvchida axborotni maqsadli qidirish, mezonlar asosida saralash va amaliy qarorga transformatsiya qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi [8].

Portfolio metodi. Portfolio – o'quvchining o'zi mustaqil ravishda to'plab borgan materiallar to'plami bo'lib, unda axborot izlash jarayoni va natijalari aks etadi. Raqamli portfolio zamonaviy shaklda o'quvchining qidirgan manbalari, qilgan eslatmalari, refleksiv yozuvlari va yaratgan ishlarini tizimlashtirilgan tarzda saqlashga imkon beradi. Ushbu metodning asosiy afzalligi shundaki, u o'quvchida uzoq muddatli mustaqil o'rganish madaniyatini shakllantiradi va o'z faoliyatini o'z-o'zi tahlil qilish ko'nikmasini singdiradi.

Hamkorlikdagi qidiruv metodi. Individual mustaqillikdan tashqari, guruhviy mustaqil faoliyat ham o'ziga xos pedagogik qiymatga ega. Kichik guruhlarda ishlash jarayonida o'quvchilar o'zaro vazifalarni taqsimlaydilar, turli manbalardan topilgan axborotni muhokama qiladilar va umumiy natija yaratadilar. Google Docs, Padlet, Miro kabi hamkorlik platformalari bunday faoliyatni samarali qo'llab-quvvatlaydi. Hamkorlikdagi qidiruv o'quvchilarda kommunikativ malakalarni va boshqalarning fikrini hisobga olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Interaktiv raqamli usullar. Zamonaviy raqamli texnologiyalar mustaqil axborot izlash faoliyatini tashkil etishning butunlay yangi imkoniyatlarini ochib bermoqda. Veb-kvestlar (WebQuest), elektron o'quv marshrutlari,

gamifikatsiyalashtirilgan qidiruv topshiriqlari o'quvchining motivatsiyasini kuchaytiradi va qidiruv jarayonini qiziqarli qiladi. Sun'iy intellektga asoslangan yordamchi xizmatlar (masalan, o'quv chatbotlari) mustaqil izlanayotgan o'quvchiga kerakli paytda yo'naltiruvchi savollar berish orqali yordam bera oladi [9].

Mustaqil axborot izlash faoliyatini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari

Yuqorida keltirilgan usullarning amaliy samaradorligi ma'lum pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligiga bog'liq. Eng avvalo, motivatsion muhit ta'minlanishi zarur: o'quvchi qidiruv faoliyatining shaxsiy ma'nosini tushunmaguncha, uni faol ravishda amalga oshirmaydi. Shu bois o'qituvchi qo'yilayotgan vazifalarni o'quvchining hayotiy qiziqishlari, kelajakdagi kasbiy rejalari yoki ijtimoiy ehtiyojlari bilan bog'lashga intilishi kerak.

Ikkinchi muhim shart – axborot muhitining boyligi va qulayligi. Ta'lim muassasasi zamonaviy kutubxona, elektron ma'lumotlar bazalari, internet resurslari va tegishli texnik jihozlar bilan ta'minlangan bo'lishi lozim. Shu bilan birga, o'quvchilar bu resurslardan foydalanish qoidalarini bilishlari va ularga erkin kira olishlari kerak.

Uchinchi shart – o'qituvchining rolini qayta ko'rib chiqish. An'anaviy “bilim manbai” pozitsiyasidan farqli o'laroq, mustaqil faoliyatni tashkil etayotgan o'qituvchi quyidagi rollarni birlashtiradi: fasilitator (jarayonni yengillashtiruvchi), tyutor (maslahatchi), moderator (muhokamani boshqaruvchi) va ekspert (sifatni baholovchi). O'qituvchining

vazifasi – o'quvchining mustaqilligini ortiqcha cheklamagan holda, shu bilan birga jarayonning samarali kechishini ta'minlashdir [10].

To'rtinchi shart – muntazam teskari aloqa va baholash tizimining mavjudligi. O'quvchi o'z qidiruv faoliyatining sifati haqida o'z vaqtida va konstruktiv axborot olishi kerak. Shu maqsadda ham summativ, ham formativ baholashning kombinatsiyasi, o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Amaliy tavsiyalar va metodik takliflar

Pedagogik tajriba tahlili asosida o'qituvchilarga quyidagi amaliy tavsiyalarni taklif etish mumkin. Birinchidan, mustaqil axborot izlash topshiriqlari bosqichma-bosqich murakkablashib borishi kerak: dastlabki bosqichda o'qituvchi qidiruv yo'nalishini aniq ko'rsatadi, keyinchalik esa faqat umumiy mavzu beradi, yakuniy bosqichda esa o'quvchi mavzuni o'zi tanlab oladi. Bunday asta-sekinlik o'quvchida mustaqillikni tabiiy tarzda shakllantiradi.

Ikkinchidan, har bir topshiriq oldidan o'quvchilarga aniq “qidiruv marshrut xaritasi”ni tavsiya qilish foydali: qaysi manbalardan qidirish kerak, qanday kalit so'zlarni qo'llash lozim, qanday tartibda ish olib borish kerak. Vaqt o'tishi bilan bunday xaritani o'quvchilarning o'zlari tuzadigan bo'lishadi.

Uchinchidan, mustaqil faoliyat natijalarini muhokama qilish uchun maxsus darslar ajratish muhim. Bunda o'quvchilar o'zlari topgan axborotning manbalari haqida ma'lumot beradilar, qiyinchiliklarini muhokama qiladilar

va bir-birlarining tajribalaridan o'rganadilar.

To'rtinchidan, mustaqil qidiruv ko'nikmalarini faqatgina alohida darslarda emas, balki barcha fanlarni o'qitishda izchil tarzda shakllantirish samarali yo'ldir. Bu metafan (metasubject) yondashuvi o'quvchilarda umumta'limiy ahamiyatga ega bo'lgan universal kompetensiyani yuzaga keltiradi.

XULOSA

Hozirgi zamon ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning mustaqil axborot izlash faoliyatini samarali tashkil etish – ularning uzluksiz rivojlanishi va o'zini-o'zi anglashi uchun strategik pedagogik vazifadir. Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan usullar majmuasi – muammoli-qidiruv, loyihaviy, evristik,

keys-stadi, portfolio, hamkorlikdagi qidiruv va interaktiv raqamli usullar – bir-birini to'ldiruvchi tarzda qo'llanilganda o'quvchida kompleks mustaqil ta'lim olish qobiliyatini shakllantiradi.

Shubilanbirga, bu usullarning samaradorligi motivatsion muhit, axborot resurslarining qulayligi, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va adekvat baholash tizimi kabi pedagogik shart-sharoitlarga bevosita bog'liqdir. Kelgusi tadqiqotlarda har bir usulning turli yosh guruhlari va fan sohalariga nisbatan samaradorligini empirik asoslash, shuningdek, raqamli texnologiyalarning ushbu jarayondagi o'rnini yanada chuqurroq o'rganish dolzarb yo'nalish sifatida qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. – lex.uz.
3. Pidkasistiy P.I. Samostoyatelnaya poznavatelnaya deyatelnost shkolnikov v obuchenii. – M.: Pedagogika, 1980. – 240 s.
4. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. – M.: Pedagogika-Press, 1999. – 536 s.
5. Bybee R.W. The BSCS 5E Instructional Model: Personal Reflections and Contemporary Implications // Science and Children. – 2014. – Vol. 51, No. 8. – P. 10–13.
6. Savery J.R. Overview of Problem-Based Learning: Definitions and Distinctions // Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning. – 2006. – Vol. 1, No. 1. – P. 9–20.
7. Krajcik J.S., Shin N. Project-Based Learning // The Cambridge Handbook of the Learning Sciences. – Cambridge University Press, 2014. – P. 275–297.
8. Herreid C.F. Start with a Story: The Case Study Method of Teaching College Science. – Arlington: NSTA Press, 2007. – 466 p.
9. Luckin R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. – London: UCL Press, 2018. – 256 p.
10. Zimmerman B.J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64–70.